

РЕЦЕНЗИЯ

Дисертация на тема: КРЕАТИВНОСТ И СМИСЪЛ В ЖИВОТА КАТО ФАКТОРИ ЗА ЗДРАВΟΣЛОВНО ПОВЕДЕНИЕ И УДОВЛЕТВОРЕНОСТ В ЗРЯЛА ВЪЗРАСТ

Докторант: ИНГРИД ИСИНОВА

Научен ръководител: ПРОФ. Д-Р РАДКА МАСАЛДЖИЕВА

Резцензент: доц. Павлина Петкова, дм

Дисертацията на Ингрид Исинова е в полето на сложната и така противоречива тема на съвременната реалност, която вълнува и обърква хората в различните култури, която води до тежко противопоставяне или песимизъм, но която предизвиква професионалистите да отстоят позицията, даваща надежда за бъдещето! Докторантката се насочва към важните аспекти на тази проблематика обвързващи креативността и смисъла на живот като фактори за здравословното поведение, удовлетвореност в зряла възраст.

Дисертацията е написана на 248 страници, текста е онагледен с 58 фигури и 53 таблици, цитираната литература включва 15 заглавия на български език, 26 заглавия на руски език и 343 заглавия на английски език. По дисертацията са направени 4 публикации.

В първата глава докторантката представя великолепно структуриран и богат обзор върху креативната личност, творчеството, иновациите, видовете креативност, подходите за изучаването им. Тук тя прави интересни теоретични анализи върху същността на креативността, съпоставката с личностовите черти, възрастови особености, невропсихологичната зрялост и преживявания на индивида, културовите особености в социалната общност, специфични различия с псевдо-креативност, квази-креативност, етапи на творчески процес, взаимовръзка прагматичност, иновация, креативност и творчески процес. Много добър теоретичен анализ и обобщение е направен върху характеристиките особености на креативните личности, като при всяка от тях са изведени поредица съществени компоненти. Широко представена е дискусиата за креативната личност, генетичен потенциал и комбинация с личностови дефицити, дори социално неприемливо

поведение, възрастовите особености и изява на креативност, видове креативност. В подчаст е направен много добър обзор и анализ на теоретичните подходи и научни изследвания към креативността, приносът, който са направили отделните психологични направления, интердисциплинарните направления – биографски, историометричен, икономико-прагматичен; приложно, генетично, многофакторен подход, където са представени най-съвременните подходи, които операционализират компонентите на креативността, определят интеракционистични модели, нови евристични, инвестиционните и теории за задвиждане на креативния принос, системния подход, модели на малката и значима креативност. Много добре са представени и съвременните тестове за изследване на креативността, за работната среда и личността.

Втората глава представя теоретичната рамка на научното изследване, която се базира на взаимодействията между креативност, смисъл на живота, здравословно поведение, психично здраве и удовлетвореност в зряла възраст, общо шест основни конструкта. За да операционализира тези променливи докторантката прави модел за всеки един, като ясно се посочва към кой авторски модел на изследване се придържа и какъв личен принос е заложила. Към здравословното поведение тя избира да заложи на лични качества на изследваните, които се отнасят до вярвания, очаквания, мотиви, ценности; личностни характеристики свързани с когниции и емоции, модели на поведение, навици свързани с поддържане или възстановяване на здравето. Здравословното поведение е операционализирано посредством количествени критерии за сън, хранене, употреба на алкохол, цигари, търсене на медицинска помощ, физическа активност. Креативността е определена с шест компонента: оригиналност, резолюция, репликация, реинициация, релефиниране, находчивост. Субективното благополучие е структурирано като триизмерен конструкт, обвързан с удовлетвореност от различни области на живота, включително показатели за съжаление, завист, промяна. Конструктът за смисъла на живота включва удовлетвореност, опитност, бъдещи цели, себеприемане, личностно израстване, жизнени цели. Психичното здраве обхваща емоционално, психологично и социално благополучие. Удовлетвореността от живота е обвързана с компонентите на смисъла на живот. А демографските фактори са в двупосочно взаимодействие с основните четири конструкта. Целта на научното изследване и основната хипотеза са много ясно определени и полагат очакванията за основите взаимодействие между конструктите и научния замисъл.

Допълнително са формулирани шест подхипотези, които кореспондират с очакванията за конкретните взаимодействия между конструктите. Изследването е проведено посредством онлайн платформа, като подробно са дадени указания към участниците, за да ги мотивират към автентични отговори. Приложени са скали за: Скала за удовлетвореност от живота – Ривърсай; Профил на източници на жизнен смисъл – Ревизирана версия (Sources of meaning profile-Revised – SOMPR; Континуум за психично здраве – кратка форма (Mental Health Continuum– Short Form) (МНС–SF; Въпросник за избрани елементи на креативността; Анкета за здравословно поведение. Всички инструменти са представени подробно с тяхните диагностични параметри, специфични аспекти на приложение от различни автори в сходни изследвания. Въпросниците не са стандартизирани за българска социокултурна среда, но докторантката е провела пилотно изследване при 72 лица с експлораторен факторен анализ за изясняване на структурата и психометрични свойства на всеки инструмент и съпоставяне на получените резултати с оригиналната факторна структура на авторите. Получените данни са анализирани за всеки инструмент поотделно, използвани са два метода на многомерния статистически анализ – експлораторен факторен анализ по метода на главните компоненти и конфирматорен факторен анализ по метода на максималната вероятност. На базата на получените резултати са направени заключения за приложимостта на въпросниците в български условия. Всички тези процедури на статистически анализи са подробно представени в текста за всеки инструмент. Основното изследване е проведено при 505 лица, разпределени в две основни групи по възрастов показател (ранна и средно зряла възраст) и с подробно описани демографските характеристики.

В следваща част на изложението са представени много детайлно данните от проведените тестови изследвания и направените многоетапни статистически анализи при всяка скала на инструментите, за много нива на взаимовръзки и влияние на фактори, с последвалите психологични интерпретации. Ще отбележа най-значимите от тях. Няма статистически значим резултат относно ролята на демографските фактори спрямо семейното положение и пол; демографските фактори диференцират креативността, спрямо трудовата заетост, образование и трудов сектор в групата ранна зряла възраст. Но демографските фактори диференцират удовлетвореността от живота, спрямо семейното положение, трудова заетост и пол в ранна зряла възраст. Интересни са резултатите за „редефинирането, разбирано като нещо, което се знае, но се разширява в нова посока“,

която е полезна, за да оцелееш, да се грижиш и да си в помощ на близките, а „находчивостта е вродена креативна способност, на ежедневно ниво се проявява в оригинални и иновативни решения при проблеми и нужди, отглеждане на деца, създаване на уют в семейството и занимания с творчески дейности“. Изведено е, че демографските фактори не влияят статистически значимо върху нито един от факторите на креативността в тази група. Най-висока удовлетвореност от живота имат учащите се, като докторантката интерпретира удачно, че те нямат все още „сериозни житейски проблеми“, подкрепяни са материално и емоционално от родителите си. Най-ниско ниво на удовлетвореност има в подгрупата на неангажираните, които нямат учене и работа. Демографските характеристики в ранна зряла възраст диференцират удовлетвореността от живота относно семейно положение, пол и трудова заетост. В средна зряла възраст хипотезата, че демографските фактори диференцират удовлетвореността от живота не намира потвърждение спрямо образование, трудова заетост, трудов сектор и пол, но само семейното положение влияе.

Направени са поредица корелационни анализи за изследване на взаимовръзките между удовлетвореността от живота и източници на смисъл в живота, психично здраве и креативност. Докторантката представя конструирани скали при всеки конструкт, базирани на съвременни изследователски тези на редица автори: Четири скали операционализират източниците на смисъл на живота, три скали операционализират психичното здраве и шест скали операционализират креативността. Докторантката представя статистическите анализи, които надгражда с интерпретации, които отразяват нейния личен психологичен опит и умели съпоставки с позициите на други изследователи и теоретични анализатори. Интересен и отварящ нови посоки на интерпретации е частта, в която тя обсъжда взаимовръзката между колективистичните, хедонистичните индивидуалните ценности и тяхната свързаност със смисъла на живот. Изведена в групите е позитивна връзка между креативността и смисъла на живот, което кореспондира с позициите на изтъкнати автори. Интересно са обсъдени данните от скала за задоволяване на непосредствените нужди, които се преплитат със смисъла на живот в ежедневието, така и с евдемоничния принос на личните отношения в семейството или приятелите, които могат да имат и хедонистична окраска. Изведена е позитивна връзка между креативността и източниците на смисъл в живота и частично със социалното благополучие. Частична е

подкрепата на хипотезата за връзката между здравословен начин на живот със смисъла на живот.

В обобщението на детайлните и подробно описани анализи Исинова прави съпоставка между двете групи и основните проучвани променливи. За групата на ранната зрялост са изведени няколко важни и интересни взаимовръзки: семейното положение и полът не диференцират креативността; възрастта диференцира значимо равнището на креативност по отношение на фактора „Находчивост“, което не е така в групата на средната зрялост; диференцираща роля имат образованието, трудовата заетост, трудовия сектор относно креативността; при репликацията, едновременно да си учащ и работещ е с най-висока стойност, проявено като придобито ново знание, намерило реализация в подходяща професионална среда. С висока степен на диференциация е скалата Оригинаалност, обвързана с работа в неправителствена организация. Полът, семейното положение и трудовата заетост, материалните придобивки имат диференцираща роля по отношение на „Удовлетвореност от живота“ в ранна зряла възраст. При скалите за „Източници на смисъл в живота“ се наблюдава диференцираща роля на пола. „Колективистични ценности“ и „Ориентация към задоволяване на непосредствени нужди“ в тази ранна зряла възраст, като по-високи са средни стойности при жените, които интегрират в по-висока степен ценността да помагаш на другите и да се грижиш за оставане на наследство за бъдещите поколения. Исинова обвързва това съразмерно с женския пол, с интегриране на „женската същност“, която утвърждава в родовете грижата за поколението. В изследваните групи тя извежда от анализите, че „жените са по-склонни да не отлагат грижата за себе си в сравнение с мъжете, включително и за здравето си. В тази възрастова група Исинова обобщава, съразмерно на статистическите анализи, че младите повече се вълнуват от проблемите в обществото, образованието, което дава възможност за задоволяване на непосредствените нужди, социалният интегритет и хедонистичните ценности, които имат своето съществено присъствие и значимост като „източник на смисъл в живота“. Докато при средната зряла възраст диференциращата роля на семейното положение при „хедонистични ценности се различават от тези за ранна зряла възраст“. Докторантката удачно интерпретира, че през „изминалото времето от 20 до 40 години, посветено основно на забавления, образование, професионална реализация и създаване на семейство, идва времето на поотрасналите деца,

разводите, но също така и на кристализиралата интелигентност. Вследствие на житейския опит е възможна появата на различна гледна точка и нови модели на поведение“.

В групата на средната зряла възраст няма диференциация на креативността относно семейното положение, трудовия сектор и заетост. Специфично за тази група е, че жените проявяват по-високи средни стойности по скалата „редефиниране“ сравнение с мъжете, което се отличава от данните в чуждестранните изследвания. Удачно докторантката интерпретира, че „вероятно при жените този период е свързан в по-голяма степен с ефикасни и ефективни подходи към решаването на проблеми, вследствие на натрупания опит, пренесен в нова обстановка“. Образованието диференцира креативността в този възрастов диапазон. Доминирането на „репликацията“ Нисимова удачно интерпретира, че е „придобита креативна способност в средна зряла възраст и би могло да се обясни като акумулирани експертни познания реализирани в нова среда“. При скалата за „Удовлетвореност от живота“ не се регистрират статистически значими данни за диференциация свързана с пол, образование, трудов сектор и трудова заетост, а семейното положение е значимо важно, но спрямо ранната зрялост в относително по-ниска степен. Ориентацията към задоволяване на непосредствените нужди са обвързани с храненето, дозираните удоволствени преживявания, забавления, всички те кореспондират и с емоционалното и психологично благополучие. Интересни са направените съпоставки и специфични особености за изследваните групи по отношение на взаимовръзките между източниците на смисъл в живота и удовлетвореност от живота, анализирани спрямо колективните и индивидуалистични ценности, хедонистичните ценности, психичното здраве, креативността. Много детайлни са анализите за психичното здраве, спрямо емоционалното и психологично благополучие анализирани спрямо компонентите на здравословното поведение.

В последната подчаст са направени няколко **основни извода**, спрямо изследователската цел: много добри са данните за диагностичните параметри и направената структурна организация на скалите измерващи заложените променливи - креативността, въпросник за източници на смисъл в живота, скала за удовлетвореност от живота, континуум за психично здраве. Научно изведени са значими взаимовръзки и слаби корелации, свързани със здравословното поведение. Креативността корелира положително

със смисъла на живот и е свързан с личностния ресурс, като щит на личността за психичното здраве и удовлетвореността от живота. Психологическото благополучие е във взаимовръзка с шестте компонента на креативността. Установена е диференцираща роля на пола при важни за личността, смисъл и удовлетвореност от живота и психичното здраве. Има специфични различия между двете групи спрямо трудовата заетост, образование, семейно положение.

Исинова е извела **седем научни приноса**, които са предимно с практическа насоченост, обвързани с разработения инструментариум и значимите взаимовръзки, които представят убедително картината в българската популация към този времеви период. Съразмерно са включени изграденият интегративен модел за оценка на креативността, смисълът в живота, здравословното поведение, психичното здраве и удовлетвореността от живота. Този модел е много подходящ за използване както в клиничната практика на психолози и лекари, така и в социален аспект.

Докторантката много ясно и с чувство за самокритичност определя сериозни аспекти на **ограничения в своето научно изследване** и допълненията, които трябва да се въведат в бъдещи изследвания.

Авторефератът представя основните и важни съдържания от научното изследване, статистически анализи, интерпретации и приноси.

Дисертационната разработка на Ингрид Исинова е структурирана в съвременния интегративен модел, като тя въвежда свои конструктори за диагностично изследване и анализ на променливи, които разработва детайлно. Чрез тях, тя успява да извлече много специфични характеристики за двете възрастови групи и взаимовръзки, които отразяват специфични културови особености за днешното време. Докторантката се представя с отлични умения да извършва прецизни научни анализи, да интерпретира спрямо своя добър психологичен опит и в съпоставка с позициите на чуждестранни изследователи, да продължава да търси подобряване на анализите в бъдещи изследвания. Специален принос има и научният ръководител проф. Масалджијева, която насърчава и подкрепя този интегративен изследователски конструктор, клинично-психологичните и социално-психологичните интерпретации, които са изключително полезни за практиката в полето психология на здравето!

В заключение искам категорично да подчертая, че ще гласувам позитивно и да насърча уважаемите членове на Научното жури да гласуват на Ингрид Исинова образователната и научна степен „Доктор“ в направление 3.2.“Психология (психология на здравето)“.

26.04.2022 г.

Рецензент:

Доц. Павлина Петкова